

Temaet: Wittenberg – Nordens Jerusalem, har godt historisk forlegg. Den danske konge Christian 2 omtalte, i følge professor Martin Schwarz Lausten, Wittenberg som den hellige by, mens Luther selv hevdet at byen var beslektet med Jerusalem. Tidlig på 1500-tallet bodde det ca. 2000 mennesker i denne byen, og når vi kommer ut i 1520-årene, bodde det lutherske reformatorer på rekke og rad. Luther selv bodde i det gamle augustinerklosteret, Melancton i huset ved siden av, reformasjonsmaleren Lucas Cranach hadde sitt verksted litt lengre bort, Justus Jonas som fulgte Luther til Worms i 1521 bodde på den andre siden av torget, og ikke minst var sognepresten, Johannes Bugenhagen, en sentral person når det gjaldt kirkeordninger. Han ble i 1537 sendt til København for å ordne reformasjonen i Danmark-Norge. Og det som bandt alle disse sammen, var bibelforskning og det nyanlagte universitet som snart ble det største i Tyskland og mest berømte i Europa.

Wittenberg symboliserer derfor sterkt den religiøse betydning den lutherske reformasjon fikk for Norden. Reformasjonskongen Christian 3 knyttet sterke bånd til byen etter å ha møtt Luther på riksdagen i Worms i 1521. Wittenberg, lutherdommens kraftsenter, satte gjennom århundrer sitt preg særlig på Nord-Tyskland, Norden og deler av Baltikum. Jeg har derfor vært opptatt av å spørre om hvordan dette har preget og satt sine spor i kultur, befolkning, politikk i Norden, og ikke minst i Danmark-Norge. (I Sverige var reformasjonens forløp noe annerledes med innslag av katolsk motreformasjon og kalvinisme). Men poenget er at historien setter spor. Et stikkord for tilnærmingen til denne delen av historien, har vært mentalitetshistorie og en viss inspirasjon fra Max Webers tese om protestantismens etikk. For siden 1500-tallet har et fellestrekk ved alle de nordiske land, vært at de ble lutherske (ja, et kjerneområde for lutherdommen). Hvor lutherske folk flest ble i sin kristendomsforståelse, kan diskuteres. Noen vil hevde at det først var med pietismen på 1700-tallet og de religiøse vekkelsene på 1800-tallet at lutherdommen trengte ut til de brede lag av folket. Men fortsatt kan man spørre: Hvordan kom reformasjonen til å prege befolkningen, deres tanker om virkeligheten og religionen og deres selvforståelse? Et viktig utgangspunkt når jeg leter etter svar, finner jeg i følgende beklagelse: Å du gode Gud, all den elendighet jeg har sett. Den allminnelige mann, i sær på landsbygden, har ikke det minste kjenneskap til kristenlæren, og mange sogneprester er dessverre ganske uskikket og udugelige til å undervise. Likevel skal alle kalles kristne, være døpt og få de hellige sakramenter, selv om de verken kan Fadervår eller trosbekjennelsen eller de ti bud, men lever som det kjære kveg og de vettløse griser.

De fleste av dere vil vite at jeg nå siterte fra Luthers forord til Den lille katekisme. Den representerte den spede begynnelse til det store opplysningsprosjekt som reformasjonen også førte til. Fra 1529 av skulle folk lære Luthers Lille katekisme utenat. Katekisering som dreide seg om å gi folk grunnleggende kunnskap om kristendommen, ble en viktig del av den religiøse folkeoppdragelsen som prester og degner (eller kløkkere) skulle ta seg av. Sammen med den lille katekisme kom også hustavlen som rommet viktige bibelvers for hvordan en god kristen skulle oppføre seg. Helt sentralt her stod Romerbrevets kapittel 13.1 ff: Enhver skal adlyde de offentlige myndigheter, for de er alle sammen villet af Gud. Hvis man sætter sig op mod dem, sætter man sig altså op mod Guds ordning. Og de, der gør det, skal nok få deres straf, for myndighederne har straffesanktioner. De er Guds tjenere, hævnere, der straffer dem, der handler ondt. I fortsettelsen het det: Gi keiseren hva keiserens er, og Gud hva Guds er! (Matt 22,21). Enhver skal være lydige mot de myndigheter han har over seg. Det er nødvendig å underordne seg, ikke bare av frykt for straffen, men også for samvittighetens skyld. Dere betaler jo også skatt. Og myndighetene er Guds tjener, og satt til å ta seg av dette. Oppfyll deres forpliktelser mot alle. Betal skatt til den som skal ha skatt, og toll til den som skal

ha toll. Vis respekt for den som har krav på respekt, og gi ære til den dere skylder ære (Rom 13,1 og 5-7).

Øvrighetslojalitet og lydighet som kristenplikt ble et viktig kjennetegn ved lutherdommen og innskjerpet i kirkeordinansen av 1607, i Danske lov av 1683 og i Norske Lov av 1687. Videre ser vi at da barnelærdommen ble utvidet til bekjennelseskonfirmasjon i 1736 i Danmark-Norge og husforhørene i Sverige 1686, satte katekismen og katekismeforklaringen sitt preg på hele befolkningen. I Danmark-Norge bestod Erik Pontoppidans katekismeforklaring av 759 spørsmål og svar. Konfirmantene ble stilt opp i to rekker i kirken og skulle svare på spørsmålene. Dette var altså et offentlig ritual som stadig ble gjentatt år etter år i kirken, og denne seansen kunne med tiden vare i opptil 7 timer på det verste.

Ett av spørsmålene dreide seg om det 4. bud: "Hædre din Fader og din Moder". I samsvar med Den lille katekisme ble "foreldre" utvidet til å gjelde "alle de, som paa nogen Maade have at byde og raade over os, saasom Øvrigheds-Personer, Formyndere, Huusbonder, Præster, Skole-Mestere og deslige, som alle ere Forældre, hver efter sin Stand" (spørsmål 161). Begrunnelsen var at Gud selv hadde satt øvrigheten over dem, og i samsvar med Luthers utleggelse av Romerne 13.1ff ble det understreket at også den ugudelige øvrighet var av Gud. Det innebar at øvrigheten alltid var av Gud slik at den kristne ikke under noen forhold kunne betvile dens legitimitet. I de siste årene med finanskrisen og turbulens har jeg fundert om vi her finner en av de historiske røtter til at vi i det protestantiske Nord-Europa har slik tillit til staten og myndighetene, mens forholdet mellom folk og myndigheter i Sør-Europa ofte er preget av mistillit, noe jeg erfarte i de ungdomsårene jeg bodde i Hellas og Italia. Men at en slik øvrighetslojalitet kan bære fullstendig galt av sted, det var det lutherske Tyskland og Die Deutsche Christen i 1930-årene og under 2. verdenskrig et grelt eksempel på.

En annen grunn til at vi i Norden har en sterk tillit til staten og myndighetene, er den type velferdsstater vi finner i disse landene. De to grunnleggende pilarer i velferdsstaten er arbeid til alle og et sosialt sikkerhetsnett som fanger deg opp når du trenger det. Så kan man som professor Uffe Østergård, professor Tim Knudsen og Dr. Sigrun Kahl (som har sin Phd fra Humboldt-universitetet i Berlin) spørre om det er noen sammenheng mellom de nordiske velferdsstater, som har blitt til i moderne tid, og de lutherske kirker. Hvilken betydning for byggingen av moderne, nordiske sosialdemokratiske velferdsstater, har det hatt å ha en lang tradisjon fra første halvdel av 1500-tallet med lutherdom og statskirker? Ett av svarene er at de lutherske kirker ikke har konkurrert med øvrigheten om makten i staten. Et annet svar er 1700-tallets pietistiske reformbevegelse, som omfattet skole, fattig- og sosialomsorg og spirene til et primitivt helsevesen. Denne reformbevegelse gjorde omsorg til et offentlig anliggende. Og på 1800-tallet med de behov som industrialisering og urbanisering skapte i form av fattigdom og nød, ble dette fulgt opp med diakoni i form av evangelisering og sosialt arbeid. Igjen var Wittenberg utgangspunktet med Johan Hinrich Wicherns spontane tale under kirkemøtet der i september 1848 hvor han lanserte en rekke sosiale tiltak, og som han i oktober satte ut i livet i det sult- og pestrammede Oberschlesien.

Videre er en viktig forutsetning for å skape en velferdsstat at det er lese- og skriveferdigheter blant folk. Reformasjonen hadde nærmest gjort leseferdighet til en salighetssak siden Bibelen alene var kilden til sann religiøs og moralsk kunnskap (sola scriptura). Og på 1700-tallet kom kirkeskolen i kjølvannet av konfirmasjonen. På 1800-tallet ble den modernisert til en folkeskole, en skole for hele folket, mens de nordiske lutherske kirker ble modernisert til folkekirker med sterke bånd til den tyske protestantiske teologi. Men nå er disse bånd svekket. Det skyldes bl.a. to forhold: Kulturelt sett er kjennskapet til det tyske språk klart svekket. Tysk

teologi leses i vår tid stort sett i engelsk oversettelse. Konfesjonelt sett er kjennskapet til evangelisk-luthersk kristendomsforståelse liten, i alle fall i Den norske kirke. To eksempler illustrerer dette. Gudstjenesteordningen i Norge er under sterk endring. I den forbindelse sendte Kirkerådet ut en orientering til menighetene. Den trakk noen historiske linjer og nevnte noen fakta. Men den viktigste inspirasjonskilden, nemlig reformasjonen med menighetens salmesang, forkynnelsen på folkespråket, lesning av bibeltekster osv., dette ikke ble nevnt med ett ord.

Sist sommer kunne vi lese at den såkalte Olavssteinen, som Olav den hellige ifølge legenden skal ha lent seg mot da han falt i slaget på Stiklestad i 1030, har blitt trillet inn i kirken på Stiklestad og skal besitte undergjørende virkninger. Preses for bispekollegiet, Helga Byfuglien, hadde ingen mening om dette, selv om reformasjonen altså begynte nettopp ved universitetet i Wittenberg og Luthers oppgjør med avlatshandelen som ble begrunnet i relikviedyrkelsen. Så når den nye paragraf 16 fra 21. mai i år i den norske grunnlov hevder at den norske kirke er en evangelisk-luthersk kirke, så er det kanskje litt overdrevet for å si det mildt.